

Onagy Zoltán

Dragei hajnalok Zalánnal

– az első tíz év –

Zalán Tibor hatvanéves 2014. augusztus 27-én. Költő, író, drámaíró, dalszövegíró, pedagógus, dramaturg. Legújabb kötetei: Fáradt Kadenciák (vers, 2012); Holdfénytől megvakult kutya (vers, 2013); Papírváros (letarolva, három, regény, 2013). Az életinterjú-részlet az első életszakaszban próbálja kideríteni, van-e különbség a normálgyerek és a költőgyerek közt: „teten érhető-e?”

’54-’64 – „halott csecsemő”, „téglagyári tavak”, „apám vasárnapi kocsmája”

– Szombati napon születesz (most úgy teszek, mint Vámos). A szombat 1954-ben rendes munkanap. Hogyan szól a családi legendárium? Kísérte a születésem természeti jelenség, üstökös Adony fölött, sáskajárás, hegyomlás?

– Tudom, hogy ilyenkor valami érdekeset vagy fontosat kellene mondanom arról, milyen jelenségek adták tudtára a világnak, hogy megszülettem. Nem olyan egyszerű ez az én születésemmel, mert nem jut az eszembe semmi izgalmas vagy misztikusan értékelhető, hiába töröm a fejemet. Mondjuk, ha éjszaka születtem volna (de délután esett meg az eset), akkor nyilván fergeteges csillaghullást csodálhattak volna meg az emberek a fejük felett az égen. De azon az augusztusi éjszakán semmivel sem több csillag nem hullott le, mint amennyi egyébként is átszánkázott volna a semmibe. Üstökös sem jelent meg, pedig nem került volna neki semmibe, így a három királyoknak sem volt mit követniük – nem is jöttek el a jászolomhoz az ajándékaikkal. Sáskák voltak ugyan a kertekben, de aprók és kevesek, a fű közül föl-fölugráltak, felejtető mennyiségben, és semmiképpen sem nem tarolták le a termést, nem sötétítették el zúgva az eget, a látóhatárt. Hegyek nem omoltak, nem omolhattak, mert Abony közelében nincsenek hegyek, ha lettek volna, egészen biztosan omlásnak indulnak, csak hogy valami bejegyződjék végre a családi legendáriumba; semmitmondóan lapos egy hely ez, akár a tehénlepény. Legalább a szombat kommunista szombat lett volna, mondhatnám, anyám önkéntes szorgalomból teljesítette a gyerekszülés ráeső nemes feladatát, de akkoriban még sima munkanapként kezelték ezt a szombatot is. De, ha jobban belegondolok, a családi legendáriumba mégis bekerült valami hidegrázóan elgondolkodtató furcsaság a születésemmel kapcsolatban. Nem kevesebb, mint az, hogy én már halott voltam, amikor megszülettem; legalábbis nem élő. Négy kiló kilencven dekás csecsemőként láttam meg a világot, azaz, nem láttam meg, mert nem volt bennem élet. Egy rettentően kövér, zöldessárga zsírhurkákkal körbepólyált néma újszülött feküdt a széttárt anyai lábak között a vérben és váladékban. Némán és holtan. Hogy mégis élek és írom ezeket a visszaemlékezéseket, annak köszönhető, hogy a szülésznő anyám barátnője volt, Mária néni. A szegény teremtmény nem is attól ijedt meg, amit látott, mármint a néma és konok kis kupactól, hanem az villant az eszébe, hogyan fogja ő anyámnak elmondani, ha

magához tér, hogy halva szülte meg a gyermekét. A kétségbeesés a legkülönösebb reakciókat váltja ki az emberekből, ezt tudjuk. Nos, ez a Mária néni minden ésszerű magyarázat nélkül pofozni kezdett tehetetlenségében, nem egészen csecsemőkre méretezett nagy pofonok voltak ezek, mindenki döbbenben bámulta, hogy mit csinál, de senki sem mert közbeavatkozni. Valamelyik pofonnál aztán meguntam, hogy hiába nem élek, engem mégis pofoznak, avagy az jutott eszembe, ha már ilyesmi eszembe jutott, hogy miért van az, hogy az én első élményem, amit ettől a világtól kapok, máris néhány kiadós pofon, és méltatlankodva felsírtam. Ha már így történt, akkor élnem kellett tovább, azaz belépnem az életbe. Sokat gondolkodtam később is ezen, miféle választás volt részemről, hogy már születésemkor is a halál mellett tettem le a voksomat. Arról már nem is beszélve, hogy volt-e joga nevezett Mária néninek visszahozni engem az életbe, ha magamtól nem akartam azt kipróbálni. Most már mindegy, gondolhattam, és ordítottam tovább, mint a sakál, felháborodva, megsértődve, tehetetlenül, kiszolgáltatva annak, amit talán el akartam kerülni öntudatlanul. Az életnek.

– Szolnokon? Kórházi körülmények közt?

– Abonyban nem volt kórház abban az időben – ahogy ma sincs –, és gondolom, látva édesanyám szokatlan kiterjedését a szülés előtt, az orvosok jobbnak látták, hogy ne otthon szüljön meg, ahogy a bátyámat, hanem a kórházban. Így lettem szolnoki születésű, noha Szolnokhoz azon a pár napon kívül, amíg a kórházban tartottak bennünket anyámmal, semmi közöm nem volt. Az már az én legendáriumom, hogy amikor összeveszttem az abonyi polgármesterrel, történt ez pár évvel a rendszerváltás után, az életrajzaimba rendszeresen Abonyt jelöltem meg születési helyemül. Meghamisítottam az autobiográfiámat. Nem tellett semmibe, és igazabb is volt ez az Abony, mint a kórháza miatt engem polgárként jegyző Szolnok. Ez a hol itt, hol ott születés majd okoz némi fejtörést azoknak, akik foglalkoznak velem, az életművemmel, már ha lesz, aki foglalkozik távozásom után a hagyatékommal, illetve velem.

– Ratkó-gyerek? Ratkó Anna (Ratkó József költő szövegéből EÜ-miniszterré lett nagynénje, hogy ide is belopjunk némi költészetet) 1953 februárjában szignálta az elmúlt évezred legdurvább abortuszrendeletét, kellett a öröskatona és a munkáskéz a hazának, e törvény generálta populáció-növekedést nevezi a szakirodalom Ratkó-gyerekeknek. Tehát: tudtoddal becsusszant szerelemgyerek vagy, netán gondos családpolitikai eredmény?

– Nem hinném, hogy Ratkó-gyerek lennék, noha a Ratkó-kirajzáshoz tartozom. Édesapám már érett, háborút megjárt férfiú volt, amikor elvette feleségül az akkor éppen csak tizenhét éves anyámat. Megküzdött szerelem volt a javából az övék, itt nem elősorolható számtalan családi gáncs és családtörténeti egybeeséssel kellett megbirkózniuk ahhoz, hogy egymáséi lehessenek. Biztos vagyok benne, hogy nem a népköztársaság intenciói szerint feküdt egymás mellé az ágyba ez a két nagyon tiszta ember. Törődtek is ők Ratkó Annákkal, Rákosi Mátyásokkal, populációnövekedéssel! Egymással törődtek, a maguk közös örömeivel ritka együttléteik során, hiszen a hét napjából legfeljebb két éjszaka jutott nekik az összebújsásra... Akartak bennünket, mi másért kötötték volna össze az életüket, hogy családjuk legyen, és feltehetően egyikük sem lett volna képes egy alakuló élet kioltására, még ha engedélyezték volna is.

– Abony egy csendes, poros alföldi község, ahol az ötvenes évek falusi gyerekeinek teljesen normális életét élted állatokkal, libaúsztatóval, szederfákkal, nyáron kánikulával, télen nyakig hóval?

– Abony számomra rendkívül színes hely volt a csendjével, a porával, a teheneivel, a libáival, a szederfaival, a nyári kánikuláival, a télen nyakig érő havával, a falu két bölklésző

kurvájával, a kövérrrel és a sovánnyal, a szódással és a gőzölgő muraközi lovakkal, Báróval, a falu bolondjával... Rendkívüli volt, mert olyan gyermekkorral ajándékozott meg, amelyet én már nem tudtam biztosítani a gyerekeim számára, sajnos. Mivel szüleim dolgoztak – kubikos apám hétről hétre ingázott Tatabányára, hogy beleássa a vérét azoknak a ronda házaknak az alapjaiba, amelyeket láthatsz a pályáról oldalra pillantva, Tatabánya mellett elhaladva, valahol a Turul-szobor táján, anyám a szomszédos téglagyárban dolgozott reggeltől estig, megszakadásig –, mi az utcán nőttünk fel. Egész nap fociztunk a kis utcácskáiban, bandáztunk, fürödtünk a téglagyári tóban, ahol hol egy rozsdás vas, hol egy üvegszilánk, hol egy törött tányér – és az isten se tudja, még miféle vízbe dobált szemét hasította, vérezte meg a lábunkat, de viseltük, nem kaptunk vérmérgezést, legfeljebb egy-egy nagy pofont anyánktól, aki tiltotta a téglagyári pocsolyában való fürdést. Verekedtünk éjjel-nappal, cigarettát loptunk nagyapántól, és azt szívtuk a téglagyári szárítószínek hűvöseiben, vagy ha nem sikerült lopnunk, akkor máklevélből sodortunk magunknak újságpapírba cigarettát, nem tudván, hogy gyakorlatilag kábítószerezünk. Miénk volt a téglagyár, a téglagyári tavak környéke, a közeli temető, a város szélétől hosszan elterülő pusztá, indiánok voltunk, és mi voltunk a Tenkes kapitánya, Blood kapitány gyermekei és olykor-olykor negyvennyolcas huszárok is voltunk. Csúzlival verebeket és vadgalambokat lőttünk, utóbbiakból nagyanyám remek leveseket tudott főzni. Fára másztunk, lengedeztünk, mint a majmok, röpködtünk az ágak között, akár a kis Tarzanok, néha kitört kezünk vagy a lábunk, de nem vettük komolyan, ebsont beforr. Beforrt. Koszosak voltunk, néha kipállott a szánk, örökké varas volt a térdünk és hiányoztak a körmeink a nagylábujjainkról, mert letépték őket foci közben a földből kiálló aljas kövek. Abony csendes, poros alföldi község volt, de ahol mi megfordultunk, ott sohasem volt csend; azóta az emlék pora vastagon beborított majdnem mindent.

– Hányadik gyerekként születsz a családba? Nem mindegy, ha az ember idősebb testvérei védőernyője alatt nő fel, vagy magának kell kitaposni a helyet minden kisközösségben.

– Második gyerek voltam, ami a lehető legrosszabb. Pali bátyám és közöttem négy év korkülönbség volt, és ez hol jót jelentett nekem, hol meg kínos pillanatokat okozott. Való igaz, ő sok mindent kitaposott nekem, de ezzel együtt koloncot is jelentettem a nyakában. Amikor fociztunk, akkor engem be kellett állítania maguk közé, hogy ne bögjek – nagyon bögős kisgyerek voltam, ráadásul meglehetősen dagadt is –, persze, csak hátráltattam azt a csapatot, amelyikbe „beszedtek”. Őt már korán érdekelni kezdték a lányok, engem meg még csak az, hogy miért is kellene érdekelnie engem a lányoknak. Mert folyton vele lógtam, minden csibészségébe bevett, különben beáruultam volna a szüleimnek – mert árulkodós, pletykálkodós, komisz kiskölyök voltam –, természetesen emiatt sokat megmosták a fejét, magyarán, anyám elverte. Ahogy így visszagondolok, rettenetesen rossz, de nagyon becsületes kis emberkék voltunk. A büntetésben anyám nem tett különbséget korosztályilag, ugyanannyit kaptam a fakanállal vagy a vasalózsínorral, amikor kaptunk, mint ő. Amikor kiskamaszodott, leveleket küldözgetett velem a szomszédban nyaraló pesti lánynak, én meg lelkes kis postásként szalagáltam az üzenetekkel. Olyankor hálás volt, meg én is neki, és álmomban már csókolgattam én is azt a lányt. Még a takarítást is elvégezte helyettem ezekért a pótolhatatlan szolgálatokért. Takarítani, rendet tartani akkor is gyűlöltem, azóta is gyűlölök. De jó testvér volt, mindig kiállt értem és mellettem, mások előtt védett, kettesben pedig rendszeresen tágitotta a fejemet, okított, és nem ritkán fenytett. Sokat értettem meg a világból úgy, hogy néztem, hogy él, mit csinál, mivel szeret foglalkozni. Ő tanított meg arra is, hogy kell keménynek lenni, hogyan bátornak, és hogy nem kell fölöslegesen ostobán hősödni.

– Szüleid mivel foglalkoznak ekkor?

– Apám kubikos volt. Rendkívül okos és invenciózus ember volt, aki pár osztályt végezhetett csak el. Azután irány a napszám, majd amikor már meg tudta fogni rendesen a lapát végét, bele tudta nyomni az ásót a szikkadt földbe, mehetett nagyapám brigádjába kubikolni. Iszonytató munka volt, gépek nélkül, ásóval, lapáttal, csákánnyal gödröket ásni, gödröket ásni, gödröket ásni. Ingázott Tatabányára, ahol az új, hatalmas és okádék lakótelepet építették. Nekik kellett az összes alapot kiásniuk. Ki tudhatná ma már, mennyi vért, verejtéket nyelt el akkor, ott, az a föld. Nyaralásaim is ezzel függtek össze. Mivel nem volt pénzünk elutazni sehova, főleg együtt nem, apám nyaranta egy-egy hétre elvitt magával Tatabányára. A munkásszálláson közös ágyban aludtunk, kis ember, de hatalmas muszklija volt, az volt a párnám, rántottákat készített vacsorára csípős kolbásszal, napközben pedig berakott egy-egy már kiásott alaplabirintusba, ledobott hozzám egy labdát és egy kislapátot, hogy focihassak és homokozhassak, így el is voltam estig. Ez volt az én sok szép kisgyermekkori nyaralásom. Anyám a szomszédunkban épült téglagyárban dolgozott, különféle beosztásokban. Esti tagozaton elvégezte a nyolc osztályt – őt sem engedték tanulni a szülei, pedig neki is izgalmasan működő és pompás agya van –, arra sem kapott elég időt, hogy sokat olvasson; a sok olvasásra csak talán most, nyugdíjaskorában maradt ideje. Az egyik legborzasztóbb, de egyben legjobban megfizető beosztás az elszedőé volt. Azt a nehéz munkát általában csak férfiak végezték, meg anyám végezte, mert kellett a munka és a pénz, és mi szegények voltunk. Ez azt jelentette, hogy a keverőből a futószalagon leérkezett a megformázott nyerstégla az elszedők asztalára, azt hármassával az ott várakozó szállítókocsikra rakták át, ha pedig megszaladt a téglá, vagy rosszul fogták meg, akkor hatosával emeltek. Ki lehet számítani, hány kiló lehetett három vagy hat nyerstégla, és hány kilót kellett emelnie egy-egy műszak alatt az elszedőnek. Ha meg hirtelen szaladt meg a téglá, akkor időnként belerohant anyám hasába, olyankor jött a mentő, beszállították gyomorvérzéssel a kórházba, gondoskodtunk magunkról, vagy a nagyanyám gondoskodott rólunk, hét végén pedig apánk. Apámnak, megjegyzem, volt egy remek szakácmódszere. Mindig paprikás krumplit főzött, mert csak azt tudott, az ilyen hétvégéken, de bámulatosan keveset. Mi pedig faltuk a keveset, és ettünk volna még, és éhesek maradtunk, így történhetett, hogy valahányszor apám paprikás krumplijával álmodjunk azokon az éjszakákon.

– Bölcsőde még nincs, gondolom, óvoda? Óvodás vagy? Idejében megkezdted a beilleszkedést a társadalomba?

– Bár szüleim nem játszottak semmilyen hangszeren, tudták, vagy talán csak érezték, hogy a zene valahol nagyhatalom. Ehhez azért tegyük hozzá, hogy apám, aki kitűnő vőfély volt, rajongott a cigányzenéért és a cigányzenészekért, lakodalmak után gyakran adott szerenádot anyámnak az ablakunk alatt, aki kétféleképpen sírt olyankor: sírt az elérzékenyüléstől, és sírt amiatt, hogy a vőfélységért kapott pénzt apám hajnalra már rég behúzogatta a Suki primás vonójába. Zenei óvodába írtattak be mindkettőnket, ahol kedvünkre énekeltünk, ütemeket doboltunk. Bátyám előbb a fuvalával próbálkozott, de valahogyan „nem állt rá a szája”. Azután tangóharmonikával kísérletezett, ez akkor divatos hangszer volt, ne felejtjük el, még javában ott voltak az oroszok, és hol itt, hol ott csendült fel az éjszakában a harmonikaszavuk. Még mindig jobb, mintha dajdajgitáron játszanának, mondogatta ilyenkor a keresztapám. Én hegedülni szerettem volna megtanulni, de vagy a tanárom volt olyan érzéketlen, amilyen érzéketlen csak egy nagyképzű pesti, a közepesnél közepesebb zenész lehet vidéken, vagy én voltam tehetségtelen a hangszerhez. Végül a dobnál kötöttem ki, elvégeztem egy dzsessz-dobiskolát és egy művész-dobiskolát gyermek létemre, nagy jövőt jósoltak a zeneiskolában akkoriban nekem, de ebből nem lett

Anyai nagyanyám, akit nem ismertem

Növögetek, ha lassan is

Ha én is köztetek lehetnék

Bátyámmal, Palival

semmi. Ebből sem. Tehát, nálunk az óvoda összekapcsolódott az aktív zenetanulással, hála Kodály mester ez irányú ténykedésének. Az óvodai élmények egyébként kimosódtak belőlem teljesen, még egyetlen homokvárépítés sem ugrik be, ha azokra az időkre gondolok.

– *Maradt olyan kisgyerekkori emléked, kép, kisfilm, érzés, ami – amikor Abony – azonnal beugrik? Vagy lekopott belőled mára a falu teljesen?*

– Emlékek arzenálja maradt. Két vagy három éve két lapban is rendszeresen írtam tárcanovellákat, amelyekben ezeket az időket térképezem föl, leereszkedem az idő magzatvizébe, képzeletben állandóan ott bolyongtam a téglagyár környékén, egyfolytában az akkori haverokkal, barátokkal beszélgettem. Könyv is összeállt belőle, Göncölszekér címmel. Abonynak a téglagyári torony olyan volt, mint a WTC-tornyok New Yorknak. A város felé közeledő először nem a két templomtornyot látta meg, hanem a téglagyár ég felé meredező hatalmas ceruzáját. Akkor is látom, ha lebontották valamelyik új kurzus notabilitásai, hogy disznóólakat építsenek, kövessenek ki maguknak belőle. Ha érzékenyebbek lennének ezek a kártékony konjunktúralovagok, talán kihallanák a disznók rögösülésén túlról a szabadsághoz, magassághoz, szélhez és tépázó elemekhez szokott kövek kétségbeesett sikoltozását. Megmaradtak a templomok, a katolikus templom hatalmas és méltóságos barokk égbe kacskaringózása, és a kisebbik református templom a festett kazettáival (az Alföldön egyedül itt van ilyen díszítés), azokat nagyon szerettem bámulni. Felvillan a téglagyári tó, a Régi-tó, ahogy mi szerettük nevezni, nekünk a tenger volt annak idején. De ma már, ha megállok a partján, azon csodálkozom, egyszerűen hogyan nem ugrottuk át helyből, felnőtt szemnek olyan kicsi és jelentéktelen. Szüntelenül emlékeimbe keveredik a ceglédi úti kocsma, ahol apával a vasárnapi mozinézés után benéztünk, mi kaptunk süteményt a bátyámmal (hatnapos száraz pogácsa), ő meg legurított egy korsó sört. A Bolond Margit sárga putrija dereng fel a falu és a határ találkozásánál, amit rég lebontatott már vagy a tanács, vagy az eső és a szél. A zsidóiskola sötét épületének az udvarát látom, amelyben, mint később megtudtam, Háy Gyula született. A református temetőben bolyongok, ahol lehetett csigát szedni, persze, csak játékból, eszünk ágában sem volt megenni őket. És igen. A szitakötők, a sárga-piros-fekete-kék potrohú, lüktető szitakötők a kerítésdrótokon, melyeket ha elfogtuk, a potrohukra kis kocsikat kötöttünk, abba kis morzsaüzenetet tettünk, és felküldtük velük azokat az Istenhez.

– *'54–64 különlegesen veszedelmes időszak a szüleinkre nézve, akár hittek, akár hallgattak és lapítottak. Az első tíz évet – határozottan emlékszem – úgy éltem meg, hogy nem tudtam, milyen országban élek, és hogy bárkinek volna félnivalója. Neked ezzel kapcsolatosan maradt valami konkrét emléked? 1964-ben tízéves vagy. Közönséges kisfiú? Különleges vagy valamiben?*

– Szüleim sohasem politizáltak előttünk, családban legalábbis nem. Olyan országban éltem, amilyen országot láttam magam előtt. Büszke voltam, amikor nyakamba kötötték a kék kisdobos-nyakkendőt, később az úttörőpirosat. Nem jelent meg a tudatomban ötvenhat mint évszám vagy mint esemény, hogyan is jelenhetett volna meg, ha nem beszéltek róla. Az utcán sem, a bandában sem, ami azt sugallja, hogy mások is „csendrendeletet” vezettek be a múlttal kapcsolatban. Szerettem kisdobos lenni, szívesen jártam az őrsgyűlésekre, még akkor is, ha lelkem mélyén éreztem, mennyire nem történik ott semmi. De voltak nyaranta táborok, ahol lehetett sóderezni – ostoba kis dalocska körtáncal, amelynek a végén meg lehetett puszilni az arra kiszemelt kislány arcát. Korai, szép, szívdobogtató erotika, több örömet okozott, mint később egy rossz együttlét valakivel. Az élet nyugodtnak és szegénynek tűnt, de mert mindenki szegénynek látszott, nem tűnt föl a szegénység rossz életminőségnek – nem volt mihez viszonyítani. A szüleim nem hittek sem a szocializmusban, sem a kommunizmusban. Hogyan is hihettek volna, amikor a második tévesze-

sítés idején – ez csak később hatol majd el a tudatomig – embereket akasztanak az agitátorok, olyanokat, akik megtagadták, hogy a lovaikkal, teheneikkel, földjeikkel belépjenek a közösbe. Hogyan is hihettek volna, amikor látták nagyapámat összeverve és emberileg megrogyva kilépni a gangra, miután elmentek az agitátorok, és csak annyit mondott, nincs már tehén, nincs már ló, nincs már föld, nincs már nekem itt többé élet. A szüleim hallgattak, de nem lapítottak. Természetesen, előttünk nem mondtak semmit, inkább attól féltek, hogy bennünket kevernek bajba az iskolában, mint magukat. Hagyták, hogy istenítsük a Kádár János bácsit, meg a Biszku Béla bácsit (pedig mindkettőről tudható volt már akkor, hogy gyilkosok, vagy finomabban, gyilkosságra parancsot kiadók), vagy akár a kopasz, jovialis nagyapának kinéző Kruscsov nevű vérfarkast. Csak nagyritkán szólalt föl apámból a bor, és olyankor valami Marosánt emlegetett, hogy no, az volt a fasza gyerek, az közülünk való volt, proli volt és ki mert mondani mindent, és hogy ezt a Marosánt kellett volna legfölülre tenni. Nem tudtuk, ki az a Marosán, nem is kutattuk, mert a bor mámorának elmúltával Marosi jó elvtárs is kifakult az életünk falvédőjéről.